

„Szíve túlradó lelkesedése szerint”

Liszt Ferenc Magyar rapszodiáiról

„Azonban van még egy erős bizonyítékunk amellett, hogy ő nem szégyenelte a magyar nevet, sőt azt, hogy magyar volt, egy rapszodiájából még az is megérti, aki különben nem tudná. Van ugyanis a magyarnak egy nótája, amelyre legjobban összeüti a bokáját, kaczag és félrevágja a kalapját, szóval, nincs az a nóta, amely hirtelenében olyan kedvet tudna neki szerezni. Ez a nóta (régi nóta): „Jaj beh kedves a német.” És ezt az igazi magyar nótát dolgozta fel Liszt Ferencz a 6-dik (des-dur) rapszodiájában, gróf Apponyi Antalnak ajánlva. Én igen higgadt ember vagyok, de ha ezt a rapszodiát hallom, a „Jaj beh hunczut”-nak ezt a gyönyörű megörökítését, hát csak nem kirúgom a ház oldalát gyönyörűségemben. És az a különös, hogy Bécsben nagyra becsülik ezt a 6-dik rapszodiát és alig van olyan zeneestély, amelyen a bruderok ne játszanák. Beh sok magyar ember van, aki nem meri ezt a nótát nyilvánosan dalolni! És Liszt Ferencz, aki egész Germániát elárasztotta ezzel a nótával, – kétes hazafi!”

/Gárdonyi Géza. Győri Hírlap, 1887. március 24./

Valószínűleg ma sem mindenki merné nyilvánosan dalolni a szóban forgó nótát – amennyiben akadna, aki ismeri –, s persze korántsem a Habsburg hatalomtól való félelem miatt. Amikor Bartókék felfedezték a valódi magyar népzeneét, a 19. században reneszánszát élő népies műzene egy csapásra kiment a divatból. Értéküket veszítették azok a dallamok, azok az előadói stílusjegyek, amelyeket Liszt a nemzet muzsikájaként ismert meg, s amelyeket különös gonddal, hévvel, szeretettel dolgozott fel számos művében, de elsősorban a *Magyar rapszodiákban*. Bár egy-egy tételt minden zongoravirtuóznak illendő a repertoárján tartani, az utóbbi évtizedekben a koncerttermekben is ritka vendégek ezek a darabok; s bár Liszt neve kapcsán bizonyára sokak számára a „rapszódia” az első felötlő szó vagy zenei asszociáció, a sorozat nagyobb része mégis az ismeretlenség homályába vész. Pedig Liszt különösen a szívéen viselte a *Rapszodiák* sorsát, s ha a bécsi „bruderok” nem is játszották oly gyakran, ő büszkén hordozta körbe Európa-szerte az általa megnevesített magyar örökséget. Gárdonyi Géza sorai elfogultságuk mellett is remekül rávilágítanak a *Magyar rapszodiák* legfőbb értékeire és jelentőségére: Liszt megismertette általuk a világgal a magyar népies műzenét, mégpedig a legmagasabb művészi színvonalú feldolgozásban, és bizonyos értelemben teljesítette a 19. századi magyar kulturális élet törekvését a saját nemzeti klasszikus zenei stílus kialakítására. De már a pusztán élvezet is elég indok arra, hogy kicsit közelebbről megismerjük ezeket a műveket, és számtalan szerethető vonásaikból néhányat felfedezzünk.

Liszt Ferenc és Magyarország

Köztudott, hogy Liszt már tizenkét évesen elhagyta az országot, és legközelebb csak az 1838-as pesti árvíz nyomán fellángolt magyarságtudata hozta haza. A gyermekként itthon, majd Bécsben töltött évek alatt azonban bőséggel érték magyar zenei hatások, koncertjein Csermák, Lavotta- és Bihari-szerzeményeket is játszott, s állítólag nagy érdeklődéssel hallgatta szülővárosában, Doborjánban a cigány muzsikuskok játékát. A Nyugat-Európában uralkodó, a népi-nemzeti sajátosságok iránt elkötelezett szellemi áramlat két kisebb kompozíció erejéig meg is termékenyítette ezeket a benyomásokat: Párizsban 16 évesen két verbunkos-feldolgozást komponált. A *style hongroise*, azaz a magyaros stílus legközelebb az első hazalátogatás alkalmából jelent meg életművében. Világhíró zongoristaként Liszt saját virtuóz és rögtönző képességeit igyekezett csillogtatni, melynek legkézenfekvőbb módja az ismert dallamokra való improvizáció volt; a népszerű operamelódiák mellett mindig az adott ország népi-nemzeti dallamaira rögtönzött koncertjein. Magyarországra sem érkezett felkészületlenül, zsebében, illetve kezében volt például a Rákóczi-induló, amelynek saját előadásával hatalmas sikert aratott, s amelynek végleges feldolgozása később a 15. tételként bekerült a *Magyar rapszódia*k sorozatba.

A Rákóczi-induló kéziratának egyik oldala

Az árvízről értesülve Liszt Bécsbe utazott, ahol koncerteket adott a károsultak javára, de csak a következő év végén, 1839. decemberében lépte át a magyar határt. Pozsonyba vezetett az első útja, hangversenye után pedig megismerkedett az országgyűlésre odasereglett magyar nemesekkel, például Széchenyivel, Batthyány Lajosnál vacsorázott, és az országgyűlés egyik ülésén is részt vett. Pesten január közepéig kilenc koncertet adott; a Nemzeti Színházban (mai Magyar Színház) díszkardot nyújtott át neki Festetics Leó gróf, a színház igazgatója, akinek Szél utcai (mai Nádor utca) palotájában Liszt egyébként megszállt. A rövid látogatást követően a zongoravirtuóz legközelebb csak weimari letelepedése után tért vissza Magyarországra, itthoni zenei élményei azonban tartósan foglalkoztatták: 1840-től 3 éven át jelentek meg bécsi kiadójánál a magyar dallamokra való improvizációinak lejegyzett változatai, a *Magyar dallok*. Nagyrészt ezen feldolgozások évek alatt megérlelt és tökéletesített változataiból állt össze később a *Magyar rapszódia*k.

A második hazalátogatás

1846. április 30-án Liszt Bécsből gőzössel Pestre utazott – pár nappal később történt az a híres eset, hogy a Nemzeti Színházban adott koncertje után a színház zenekara és kórusa Erkellel az élén szerenádot adott neki, *Az angol királynőhöz* nevű szálloda ablaka alatt. (A szálloda a mai Deák Ferenc utcában állt, és leginkább „a haza bölcsé”-vel kapcsolatosan kerül szóba, hiszen Deák 15 éven át lakott ott életvitelszerűen.)

A pesti látogatásnál számunkra azonban sokkal fontosabb, hogy ez év őszén Liszt nemesi barátai

Az angol királynőhöz szálloda épülete

kalauzolásával és vendégszeretetével kísérve vidéki hangversenykörútra indult, koncertezett például Pécsen, Nadasdon, Újvidéken, Temesváron. Szekszárdon Augusz Antal bárónál vendégeskedett, akivel a rapszódiaokról is tárgyaltak, leveleztek, Liszt neki is ajánlotta a sorozat egyik darabját.

A zeneszerző már első látogatásakor felfigyelt a Pesten hallott kiváló cigány muzikusokra, akik a kottát sem ismerték, ám mégis „tüzesen” és hatalmas tudással játszottak egy kiforrott és különleges, Liszt számára magával ragadó előadói stílusban. Turnéja során az

ország minden részében hasonlóan bravúros zenészekkel találkozott, akik ráadásul szinte ugyanolyan (elsősorban népies műzenei, verbunkos, néha valódi népzenei) dallamvilágból táplálkoztak. Liszt mindenkit csodált, akiben eredendően megvolt a zenélés tudományának isteni képessége. Ezért is rokonszenvezett a hazai cigányzenészekkel, hiszen vonzódásuk a szabadághoz és zenei képességeik egyaránt szerethetővé tették őket a számára. A tőlük hallott dallamokat Liszt feljegyezte, hogy aztán improvizációinak témájává, komponált műveinek alapjává váljanak. 1846. október 8-án Dákáról, Festetics Leó otthonából írta az alábbi sorokat Marie d'Agoult-nak: „Magyarországi tartózkodásom alatt sok töredéket gyűjtöttem, amelyek segítségével újra össze lehetne állítani a zenei eposzát ennek a különös országnak, amelynek énekese, rhapsodosa akarok lenni.”

Lisztnek tehát Bartókra előremutató víziói voltak az akkor népzenei hitt anyaggal kapcsolatban. S innen a sorozat címe: bár a „rapszódia” szó utalhat a népzeneire és a cigányzenekarokra jellemző érzelemdús, sokszor szélsőségesen csapongó előadásmódra, Lisztnél elsősorban mégis az ókori görög mintára elképzelt nemzeti éneket jelenti.

Cigánybandáról zongorára

Számos elemet vett át a zeneszerző a cigány muzikusok játékból, és épített be szervesen a saját zenei nyelvébe, hogy aztán a legmagasabb művészi szférákban keljenek új életre. Az egyik fontos jellemző a magyar dallamokban oly sokszor előforduló úgynevezett *magyar-* vagy *cigányskála*. A nyugati műzenéhez szokott fülnek akkor oly egzotikusnak ható, két bővített szekund lépést tartalmazó (mai zenehallgatók számára talán keleties hangzású) hangsorban Liszt új, addig ki nem próbált harmóniai fordulatok lehetőségét látta meg.

A másik szembeötlő cigányzenei sajátosság, ami a rapszodiákban visszaköszön a cimbalom, illetve a cimbalomeffektus használata. Liszt különös figyelmet szentelt a hangszernek, és leleményesen használta ki a zongorával való közös vonásait, nevezetesen a húrok kalapács/ütő általi megszólaltatását.

Minden rapszodiában felfedezhetünk a cigányzenészek cimbalomjátékát idéző

Ebben az időben még nem született meg a cimbalom mai formája, Liszt a nyakba akasztva használta vagy asztalra fektethető cimbalom típusokkal találkozhatott.

részleteket, de a legrepresentatívabb e téren a sorozat 11. darabja, mind a hangzást, mind a kottaképet illetően. Az egész mű úgy hat, mint egy cimbalomimprovizáció, amibe néha-belebelejátszik a banda. Liszt az első ütemben közli is az előadás módját: „quasi zimbalo”, azaz „mintha cimbalom lenne”:

Ez pedig rá is mutat a harmadik igen fontos sajátosságra, melyet a rapszodiák megörököltek a magyar nótáktól: a sajátos, összetéveszthetetlen előadásmódra. Az improvizációt és technikai csillogást előtérbe helyező laza szerkezetet, a szeszélyes tempóváltogatást, az eredetileg énekelt vagy énekszerű dallam széttördelését és ráfutásokkal, körülszaladásokkal, hangismétlésekkel való díszítését, a nyújtott vagy éles ritmusokkal fűszerezett ritmikát Liszt maradéktalanul átvette múzsaítól.

Kedves tanítvány-kollégájának, Hans von Bülownak igencsak elnyerték a tetszését a rapszodiák, s Liszt ezen felbuzdulva levélben adott neki tanácsokat a helyes előadáshoz:

„Tanulmányozza a cigányokat és sajátítsa el tőlük a ritmus erőteljes hangsúlyozását. Ne feledje a hosszú fermátákat [megállásokat] se, s adja át magát a hev minden szeszélyének szíve keserűsége vagy túlaradó lelkesedése szerint.”

Érdeemes a fentiekre figyelve végighallgatni a teljes sorozatot, hiszen ezek a legkézenfekvőbb fókuszpontok a *Magyar rapszodiákat* illetően. Meghökkenítő, hogy Liszt mennyire hitelesen tudta átültetni a zenei anyag és előadásmód minden sajátosságát a zongorára. A 8. rapszódia első felében például Liszt a „*Káka tövén költ a ruca*” kezdetű nótát dolgozta fel. Az alábbi felvételen énekelt dallammal hallható:

<https://www.youtube.com/watch?v=qwfFj9xonb4>

A következő felvételen megfigyelhető, hogyan hangzik ez a dallam ének nélkül, cigányzenekar előadásában:

https://www.youtube.com/watch?v=OK0V_8fiO3k

Végül pedig íme Liszt feldolgozása Cziffra György előadásában, kottával illusztrálva:

https://www.youtube.com/watch?v=HU1cK293_CI

A cigányzenekari stílus zongorára való alkalmazásának felfedezése után viszont érdemes más szemszögből is rátekinteni a rapszodiákra. Nekem ugyanis legalább ekkora gyönyörűséget szerez, amikor ebben az ízig-vérig magyaros-verbunkos-nótás zenei anyagban és atmoszférában fel-felbukkannak a tisztán nyugati műzenei elemek – ergonomikusan kapcsolódva. Ilyen például az *1. rapszódia* közepe táján tetten érhető ún. háromkezes technika. (Liszt mellett a kor másik nagy zongoravirtuózához, Thalberghez kötődik ez a játékmód, ami két kézre jutó virtuóz kíséret és közben a két kézen felosztva játszott dallam együttesét jelenti.) Roberto Szidon felvételén kb. 8:10-től figyelhető ez meg:

https://www.youtube.com/watch?v=R1uIE_LRx7M

A fenti linken is elérhető *3. rapszódia* 6. és 14. ütemének triolás basszusmenete egy Bachnál igen jellemző modulációs fordulat, míg az utolsó sorok tizenhatod-motívumai Liszt itáliai hangját idézik számomra. Az *5. rapszódia (Hősi elégia)* jelentős része szintén a *Zarándokéveket*, elsősorban a *Petrarca-szonetteket* juttatják eszembe, és a 6. darab futamai is ezt az asszociációt erősítik.

Különböző interpretációk

Tekintve, hogy Liszt játékaról nem maradhatott fenn hangfelvétel, tanítványinak felvételeiből következtethetünk saját előadói stílusára. Szerencsére több hangzóanyag is elérhető a növendékektől az interneten, például Arthur de Greeftől, Arthur Friedheimtől vagy Alfred Reisenauer, az alábbi oldalakon:

https://www.youtube.com/watch?v=qeAZdGayGP0&list=PLMeOYP-ZXc_1Wcxb0eBtdFHT_51EcKhmy&index=11

<https://www.youtube.com/watch?v=PLCE04Gx-FM&list=PLhYSU0m5ZCfEDUaVyPp7smvBpEKLhWuko&index=20>

<https://www.youtube.com/watch?v=e12YwuHiQtY&list=PLD0BD8885239A81E4&index=2>

Már csak az idézett Bülow-levél miatt is igen szeszélyes, „rapszodikus” előadásokra számíthatnánk a tanítványoktól, meglepő módon azonban épp az ellenkezője tapasztalható: sokkal simábban, a szalonstílushoz közelebb álló formálással és kifejezéssel játsszák a

rapszodiákat, mint a manapság elterjedt és megszokott előadásmód. Érdeemes összevetni például Friedheim *2. rapszodiá*ról készített anyagát Cziffra felvételével. Előbbi sokkal kevésbé játssza pátoszosan a művet, kisebb dinamikai kontrasztokat eszközöl. (Persze ezen „simaságok” egy része valószínűleg a kezdetleges technika számlájára írható.) A *2. rapszódia* ismertsége jó alapot jelent a részletes megfigyelésre és a számos interpretációs különbség felfedezésére. Íme az utóbbi, a linken ráadásul két különböző időpontban készült felvétel is található a darabról:

<https://www.youtube.com/watch?v=f9Xvv-a5K1w>

Liszt szívének kiemelten fontosak voltak a *Magyar rapszodiák*. Számos dokumentum tanúskodik erről, például az a levél, amelyben beszámol Carolyne zu Sain-Wittgensteinnek a weimari császári esküvőt övező ünnepségekről és fellépéséről, melyen egy Weber darab mellett „az ő Magyar rapszodiáját” játszotta. Vagy egy másik levél, amelyben Liszt az írói vénával rendelkező Marie d’Agoult kéri meg előszó írására a rapszodiák kiadásához: *„Egy másik megbízást is kell adnom magának, de sokkal kényesebbet, s ami talán három-négy délelőttjét elvenné; és megvallom: nem nagyon merem rá megkérni, ha nem bátorít egy kicsit. Előszóról vagy utószóról van szó Magyar rapszodiáimhoz, amihez természetesen egy csomó jegyzetet és útmutatást adnék. Nagyon ragaszkodom ehhez a munkához s feltétlenül szükséges, hogy annak a kompozíciósorozatnak a mély és benső értelmét ékesszólóan fejtsék ki a közönségnek.”*

Az 1847 és 1853 között kiadott 15 darab után Liszt csaknem három évtizeden át nem nyúlt (szerzőként) a műfajhoz. Az 1882 és ’86 között komponált négy utolsó rapszódia már egészen más stílust képvisel: az utolsó éveiben járó zeneszerző kísérletező, puritán stílusát; ezekre a rapszodiákra már nem jellemző a cigányos modorosság. A négyből az első hármat ráadásul saját költésű dallamokra írta, mély önvallomásként, és egyben a 20. századot előkészítő merész kísérletként.

Hózsza Zsófia